

اعتماد اجتماعی، رهاورد هنجارهای دینی و ارزش‌های اخلاقی (جامعه آماری: استادان و کارکنان و دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال)

افسانه ادریسی *

احسان رحمانی خلیلی **، سیده‌نرگس حسینی امین ***

چکیده

در دنیای معاصر بسیاری معتقدند که اعتماد با ارزش‌های مشترک گروه‌ها ارتباط دارد و به اعتماد اجتماعی و نقش آن در انسجام جامعه با رویکرد فرهنگ‌گرایانه پرداخته می‌شود. در این مقاله در پی آن‌ایم که آیا دین‌داری و مقبولیت اجتماعی و رعایت اخلاقیات، در حکم ارزش‌های مشترک جامعه، تبیین‌کننده اعتماد اجتماعی‌اند؟ رویکرد این مقاله توصیفی - علی و روش پیمایشی است. جامعه آماری شامل استادان و کارکنان و دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال و ابزار گردآوری اطلاعات پرسش‌نامه است که پس از بررسی روایی و پایایی، با حجم نمونه ۱۲۱۲ نفر در ۱۳۸۹ اجرا شد. انتخاب نمونه با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای طبقه‌بندی تصادفی صورت گرفته است. یافته‌های توصیفی حاکی از آن است که اعتماد اجتماعی ۲۳٪ پاسخ‌گویان در سطح بالاست. با آن‌که رعایت ارزش‌های اخلاقی در جامعه در سطح بالا فقط به میزان ۱۴٪ است، ۸۴٪ آنان مقبولیت اجتماعی و ۷۴٪ دین‌داری خود را در سطح بالا ارزیابی کرده‌اند. یافته‌های استنباطی حاکی از آن است که اعتماد اجتماعی با هر سه متغیر رابطه‌ای

* استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال (نویسنده مسئول)
edrisiafsaneh@yahoo.com

** دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات، عضو باشگاه پژوهش‌گران دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال
ehsan5171@yahoo.com

*** دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات، عضو باشگاه پژوهش‌گران دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۱۲/۵، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۱/۱۸

۲ اعتماد اجتماعی، رهاورد هنجارهای دینی و ارزش‌های اخلاقی ...

معنادار، مستقیم، و قوی دارد. دین‌داری بیش‌ترین تأثیر را در اعتماد اجتماعی دارد و پس از آن، به‌ترتیب متغیرهای مقبولیت اجتماعی و رعایت اخلاقیات در اعتماد مؤثرند. در مدل علیّ تحقیق، دین‌داری علاوه‌بر تأثیر مستقیم در مسیر رعایت اخلاقیات و مقبولیت اجتماعی در اعتماد اجتماعی مؤثر بوده است.

کلیدواژه‌ها: اعتماد اجتماعی، دین‌داری، رعایت اخلاقیات، مقبولیت اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال.

۱. مقدمه

انسان موجودی اجتماعی است و با زیستن در کنار انسان‌های دیگر قادر به ادامه حیات است. زندگی مادی و معنوی انسان در پرتو ارتباط او با محیط اطراف و اطرافیان شکل می‌گیرد و ادامه پیدا می‌کند و لازمه این ارتباط اعتماد است. اعتماد اجتماعی هنجاری غیررسمی است و هرگاه افراد جامعه به قرار و مدارهایی که بین خودشان وجود دارد، احترام بگذارند و آن‌ها را رعایت کنند، به‌وجود می‌آید. در بستر تعاملات و کنش‌های گروهی، اعتماد به‌منزله مکانیسمی اجتماعی با کارکردهای متعدد اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، و روان‌شناسی نقش مهمی در این زمینه ایفا می‌کند. درواقع زندگی انسان بدون احساس اعتماد به خود و به آینده و به جهان پیرامون خود، همراه با اضطراب و کشمکش تحمل‌ناپذیری است که ممکن است باعث اضمحلال و نابودی او شود. یکی از شرایط اساسی برای جامعه سالم، اعتماد اجتماعی متقابل بین اعضای جامعه است. به‌خصوص در جامعه علمی، اعتماد بستری مناسب برای تعاملات علمی است که چنین فضایی به تولید علم منجر خواهد شد.

در دنیای معاصر در زمینه توجه به اعتماد اجتماعی و نقش آن در حیات اجتماعی، شاهد رشد نوعی جهت‌گیری فرهنگ‌گرایانه‌ایم. این جهت‌گیری چرخش از مفاهیم سخت به مفاهیم نرم را دربر دارد و این زمینه توجه عمیق‌تر به مفاهیم اعتماد را به‌دنبال داشته است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۲۸۰).

زتومکا (P. Sztompka) بر این نظر است که اعتماد اجتماعی همچون قاعده‌ای فرهنگی است و تصمیمات مربوط به اعتماد‌کردن یا بی‌اعتمادی در یک زمینه فرهنگی اتفاق می‌افتد. اعتماد نه ویژگی و خاصیت افراد، بلکه ویژگی و خاصیت کلیت‌های اجتماعی است. او بر نیاز به فرهنگ اعتماد تأکید دارد و آن را پیش‌فرض و پیش‌زمینه فرهنگی و قواعد رفتار اعتماد‌کردن می‌داند. از نظر او، فرهنگ اعتماد زمانی که ظهور می‌کند، در نظام هنجاری

جامعه ریشه می‌دواند و به عامل توان‌مند مؤثری برای تصمیم به اعتمادکردن، اعتماد متقابل، و تصمیم به برآوردن اعتماد از طریق عوامل گوناگون تبدیل می‌شود. درحقیقت، اعتماد یا بی‌اعتمادی ما با قواعد فرهنگی تشویق و تقویت می‌شود. ما به مسئله‌ای که قواعد فرهنگی آن را قابل اعتماد بیان می‌کند، بسیار راحت و حتی بدون فکر و محاسبه اعتماد می‌کنیم و آن‌جایی که قواعد فرهنگی مانع از اعتماد می‌شود، اعتمادکردن برایمان دشوار و چه‌بسا غیرممکن می‌شود. ما با فشاری که فرهنگ تحمیل می‌کند در جریان مطالبات فرهنگی، در مورد اعتمادکردن یا بی‌اعتمادی، مجبور به اطاعت می‌شویم (زتومکا، ۱۳۸۶: ۱۲۱-۱۲۷).

اگرچه در دنیای امروز روابط اعتمادآمیز به معنی ابزار مقابله با مخاطره‌اند، در همین حال تصمیمی اخلاقی نیز به‌شمار می‌روند. پذیرش ارزش‌های مشترک، خواه از منظر اعتقادات مذهبی و سیاسی و تعهد به موضوعات اجتماعی و خواه از منظر هنجارهای رفتار اجتماعی، به افراد امکان می‌دهد که با دیگران هم‌ذات‌پنداری کنند و تعیین کنند که چه انتظاراتی از اقدامات و نیت یک‌دیگر دارند.

ارتباط اعتماد با ارزش‌ها در بسیاری از یافته‌های تحقیقاتی، به‌ویژه در یافته‌های پژوهشی اینگلهارت در پیمایش جهانی ارزش‌ها، به‌وضوح دیده می‌شود (تونکیس، ۱۳۸۷: ۴۴). اگر افراد بر اساس خواسته‌ها و انتظارات و تعهدات معین عمل کنند و به‌نوعی توافق جمعی در ارزش‌ها و هنجارها دست یابند، این همان اعتماد متقابل است که افراد در یک‌دیگر سرمایه‌گذاری کرده و از این طریق به اهداف جمعی خود دست می‌یابند، اما اگر یکی از طرفین مطابق خواسته‌های طرف دیگر عمل نکند، یعنی آن مدل درونی‌شده ارزش‌ها و توافق بر سر آن نادیده گرفته شد، در نتیجه اعتماد متقابل از بین می‌رود و نوعی بی‌اعتمادی رواج می‌یابد. افراد درصددند تا همان انتظاراتی را بیاموزند که در محیط اجتماعی آن‌ها جاری است و انتظاراتی که هم‌اکنون در مسیر افراد وارد شده است، همان‌هایی است که به نوبه خود به نسل‌های آینده، از طریق بازی و فرایند کنش‌های ترغیب‌کننده و بازدارنده انتقال داده خواهد شد (ورسلی، ۱۳۷۸: ۷۰).

به نظر گیدنز (A. Giddens) نیز یکی از زمینه‌های اعتماد در فرهنگ‌های پیشامدرن، نفوذ جهان‌بینی دینی است. جهان‌بینی دینی تفسیرهای اخلاقی و عملی از زندگی اجتماعی و شخصی و نیز جهان طبیعی به‌دست می‌دهد که برای مؤمنان محیطی از امنیت خلق می‌کند. دین وسیله سازمان‌دهنده اعتماد به چند شیوه است. عقاید دینی مهم‌ترین کارشان این است که معمولاً به تجربه‌ها، رویدادها، و موقعیت‌ها اعتماد تزریق می‌کنند و

چهارچوبی فراهم می‌سازند که در آن، این رویدادها و موقعیت‌ها را می‌توان تبیین کرد (گیدنز، ۱۳۸۰: ۵-۱۲۰). کسانی که باورهای مذهبی دارند، چون خود را به نیروی لایزالی سپرده‌اند، از امنیت روانی و آسایش خیالی برخوردارند که میل آنان را به اعتماد افزایش می‌دهد. گامبتا می‌گوید: «اعتماد ممکن است به‌عنوان محصول ارزش‌های اخلاقی و مذهبی باشد که شرافت و عشق متقابل را تجویز می‌نماید» (Gambetta, 2000: 230).

نیروی تعهد اخلاقی حاصل از مورد اعتماد بودن می‌تواند اعتماد را به انتظاری پیش‌بینی‌شده تبدیل کند. چنانچه افراد با یک‌دیگر محترمانه و خیرخواهانه رفتار کنند و توانایی‌ها و کاستی‌های یک‌دیگر را درک کنند، زمینه اعتماد، اطمینان، مشارکت، و بازخورد متقابل و ثمربخش فراهم می‌شود (هسلین و دیگران، ۱۳۷۸: ۶۷).

در جوامع بزرگ و گسترده، که روابط اجتماعی در فاصله زمانی و مکانی بسیار دوری انجام می‌گیرد و افراد کم‌تر درگیر روابط با یک‌دیگرند، به اعتماد از طریق نظام‌های تخصصی بسیار نیاز است (ریتزر، ۱۳۸۲: ۸۲۲). یکی از این نظام‌های تخصصی نهاد دانشگاه است. سازمان‌ها و نهادها عاملی در راستای رشد و توسعه تلقی می‌شوند و دانشگاه مهم‌ترین نهاد در مسیر توسعه است. بنابراین اعتماد اجتماعی دانشگاهیان می‌تواند موجب دسترسی به اهداف این نهاد مهم در جامعه شود. آنچه موجب شد این موضوع در نهاد دانشگاه مورد توجه و انتخاب قرار گیرد اهمیت و جایگاه اعتماد اجتماعی در تعاملات علمی جامعه دانشگاهی است. در فضای دانشگاهی روابط بیش‌تر غیر رسمی است و اصل مهم در بسترسازی چنین روابطی اعتماد اجتماعی است.

نتایج تحقیقات حاکی از مسئله‌دار بودن اعتماد اجتماعی در ایران است (امیرکافی، ۱۳۷۴؛ دفتر طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۲). تحقیقات نشان داده است که میزان اعتماد اجتماعی ۲۲٪ از پاسخ‌گویان کم، ۴۰٪ متوسط، و ۳۸٪ زیاد است (امیرکافی، ۱۳۷۴). نتایج یافته‌های موج دوم طرح ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، در مورد اعتماد عمومی است و این سؤال که فکر می‌کنید مردم تا چه حد قابل اعتمادند؟ ۲۸/۸٪ پاسخ‌ها کم، ۵۶/۹٪ تاحدودی، و ۱۴/۳٪ زیاد بوده است. در مرحله بعد نگرش شهروندان، در کل کشور در دو مقطع زمانی، به ارزش‌های حاکم بر جامعه و نظر آنان در مورد خصوصیات مطرح‌شده و این‌که تا چه اندازه این ارزش‌ها در بین مردم رواج دارد، آمده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که تصور مردم از سایر شهروندان در مورد رواج دورویی و تظاهر، تقلب و کلاه‌برداری، و تملق و چاپلوسی بسیار بیش‌تر شده است و رشد ۲۰ درصدی را نشان می‌دهد (دفتر طرح‌های ملی

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۲). یافته‌های این تحقیقات نشان‌دهنده سیر نزولی اعتماد اجتماعی در جامعه است و مهم‌تر آن که نتایج برخی تحقیقات نشان می‌دهد که بین سطح تحصیلات با اعتماد رابطه‌ای قوی و منفی وجود دارد. به طوری که، افراد با تحصیلات بالا اعتماد کم‌تری داشته‌اند (رفیع‌پور، ۱۳۷۳). با توجه به این که جامعه ایران در حال گذار است، بازتولید اعتماد اجتماعی موضوعی جدی و اصلی قلمداد می‌شود؛ زیرا که اگر اعتماد در سطح کل روابط اجتماعی و به‌خصوص در جامعه دانشگاهی انتشار یابد، یا به عبارت دیگر، حسن ظن به همه افراد در روابط اجتماعی و در روابط افراد با نهادهای اجتماعی جامعه گسترش و تعمیم یابد، در آن صورت می‌توان شاهد توسعه و موفقیت روزافزون آن جامعه بود. آنچه موجب می‌شود این موضوع مورد توجه و انتخاب قرار گیرد وضعیت اعتماد اجتماعی در جامعه ایران و به‌خصوص در جامعه دانشگاهی است که با مطالعه نظریه‌های جامعه‌شناختی و انطباق آن با وضعیت جامعه ایران، توجه به متغیرهای اثرگذار همچون هنجارهای دینی و ارزش‌های اخلاقی ضرورتی حیاتی است. بر این اساس سؤالات مهم مقاله عبارت‌اند از:

۱. میزان اعتماد اجتماعی، دین‌داری، رعایت اخلاقیات، و مقبولیت اجتماعی در میان کنش‌گران دانشگاهی چگونه است؟
۲. آیا دین‌داری در مقبولیت اجتماعی افراد و رعایت اخلاقیات کنش‌گران دانشگاهی مؤثر است؟
۳. دین‌داری و رعایت اخلاقیات و مقبولیت اجتماعی چگونه می‌توانند در حفظ و نگه‌داشت اعتماد اجتماعی در جامعه دانشگاهی مؤثر باشند؟

۲. ادبیات نظری تحقیق

ادیث - وایگرت (Edith-Weigert) اعتماد را این‌گونه توصیف می‌کند؛ اعتماد به سبب سرشت ویژه‌اش، نه زور می‌گوید، نه اراده یکی را بر دیگری تحمیل می‌کند و نه شخص اعتمادکننده، از هویت خویش می‌گذرد تا کورکورانه و تنها به منظور آشتی و هماهنگی تسلیم خواسته‌های دیگری شود. اعتماد مکاشفه‌ای است که نه به سیاست نیاز دارد، نه به دورویی، نه به ظاهری دروغین برای گرفتن تأیید، و نه به ترغیبی زیرکانه یا پنهان‌کاری برای احتراز از سرزنش. رابطه‌ای که بر اعتماد استوار است مانند رابطه والدین و کودک و پزشک و بیمار است و حتی اگر دو سر رابطه از نظر سنی، موقعیت، و نقش اجتماعی با یکدیگر اختلاف داشته باشند، نه تنها خشنودی متقابل آن‌ها میسر است، بلکه پایه اصلی اعتماد

آن‌هاست. هر یک صادق به خود و نقش واقعی خود، در این پیوند، به دیگری نیز صادق است (صنعتی، ۱۳۷۳).

برآور اعتماد را باور به حسن نیت و صداقت دیگران در روابط دوجانبه می‌داند. این مفهوم با تعریف زیمل هم‌خوانی دارد که اعتماد را شکلی از ایمان و وابستگی مطمئن به یک نفر یا یک اصل تعریف می‌کند (Brower et al., 2000).

فوکویاما (F. Fukuyama) اعتماد را انتظاری می‌داند که در یک جامعه از رفتار مقرراتی و مسئولانه و هم‌پارانه بخشی از اعضای دیگر جامعه، که بر هنجارهای مشترک عام مبتنی است، تعریف می‌شود. طبق این تعریف اعتماد یک پیامد عملکرد هنجاری است. شبکه به‌منزله نوعی سازمان رسمی تعریف نشده، بلکه به صورت یک ارتباط اخلاقی مبتنی بر اعتماد تعریف می‌شود. یک شبکه، گروهی از عاملان منفردی است که در هنجارها یا ارزش‌های فراتر از ارزش‌ها و هنجارهای لازم برای دادوستدهای متداول بازار مشترک‌اند. همه ما با شبکه‌های تعاونی بر اساس خویشاوندی، دوستی، عشق یا امثال چنین عواملی آشنایم. اعضای چنین شبکه‌ای در ارزش‌ها و هنجارهای مشترکی با هم سهیم‌اند و به نظر کلمن، هنجارهاست که افراد را وادار می‌کند برای منافع عموم فعالیت کنند (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۷۵).

ارزش‌ها و هنجارها در ایجاد انتظارات مشخص از کنش‌گران و در نتیجه شکل‌گیری اعتماد متقابل در نظام اجتماعی، نقش مهمی دارند. حساسیت افراد به کنش‌های یک‌دیگر، تمایل به شکل‌گیری انتظارات در آینده، و به‌حداکثر رساندن رضایت خاطر زمینه را برای تکرار کنش متقابل فراهم می‌کند؛ به این ترتیب، قواعد و هنجارهای اجتماعی همراه با ارزش‌ها درونی شده و بسط می‌یابد. پارسونز اعتماد را مدل درونی‌شده ارزش‌ها و هنجارها و تعهدات می‌داند که قدرت پیش‌بینی در فعالیت‌های روزمره را افزایش می‌دهد. به نظر او، افراد سعی می‌کنند بر اساس آنچه به طور تجربی از خواسته‌ها و انتظارات طرف مقابل درک کرده‌اند، عمل کنند و با بررسی رفتار یک‌دیگر امکان کنترل و پیش‌بینی رفتارها را به‌دست آورند و بر اساس شیوه‌ها و الگوهای استقرار یافته، که در جریان انتظارات متقابل مردم به‌وجود آمده است، عمل کنند (ورسلی، ۱۳۷۸: ۷۱). چنان‌چه اصول و ارزش‌های مشترک عام و انسانی، مذهبی و ملی بر اصول و ارزش‌های خاص خرده‌فرهنگ‌های درون جامعه قداست و برتری داشته باشند، باعث تقویت وحدت نمادی و مفاهیم فرهنگی در سطح جامعه شده و کمک می‌کند که احساس تعلق به اجتماع و تعهد عمومی تقویت شود و تعمیم پذیرد و این نیز به نوبه خود باعث افزایش اعتماد دوجانبه تعمیم‌یافته در جامعه

می‌شود (چلبی، ۱۳۷۵: ۱۴۰). ارزش‌های دینی یکی از ارزش‌های مهم جامعه ایران است و می‌تواند منبع مهمی در شکل‌گیری اعتماد اجتماعی باشد.

گیدنز بر این نظر است که در جوامع سنتی و پیش از مدرن، عواملی همچون سنت، اجتماع محلی، نظام خویشاوندی و ارتباطی افراد، و کیهان‌شناسی مذهبی، یا به عبارت بهتر، نگرش‌های دینی و معنوی افراد در میزان اعتمادورزی آنان با یک‌دیگر نقشی مهم و اساسی ایفا می‌کند. از نقش سنت و دین در شکل‌گیری روابط بین فردی در جوامع پیش از مدرن غفلت شده است؛ به طوری که، هرچند قوانین اجتماعی به تنظیم روابط و تعیین مرزهای آزادی پرداختند و ضمانت‌های اجرای مادی نیز یافتند، هرگز جایگزین دین در کنترل انسان و احقاق حق نشدند (گیدنز، ۱۳۸۰: ۱۲۲).

زتومکا نیز دین را بهترین راه برای ایجاد اعتماد و صداقت (امانت‌داری) می‌داند. به نظر او، امانت‌داری را نمی‌توان مستقیماً از طریق سیاست‌ها به دست آورد، اما به طور غیر مستقیم باید مردم و نهادها را پاسخ‌گو کرد و هزینه‌های خیانت به اعتماد را افزایش داد (زتومکا، ۱۳۸۴: ۲۴-۲۵).

ویژگی‌های دین اسلام در توجه به مسائل اجتماعی و عبادت‌های جمعی، دستوراتی چون امر به معروف و نهی از منکر، پرداخت خمس و زکات و نحوه مصرف آن، پرداخت صدقه، صلوة رحم، کمک به همسایه، عباداتی چون نماز جماعت و جمعه، حج، توصیه به مناسک جمعی چون برگزاری مراسم احیا در مساجد یا عزاداری‌ها و جشن‌های مذهبی همگی نشان‌دهنده توجه دین اسلام به روابط اجتماعی است. همچنین آیات و احادیث فراوانی بر امر جمعی و امور دیگران تأکید می‌کند. فعالیت‌های دینی در مراکز مذهبی چون مساجد در عرضه خدمات به مردم، ایجاد وحدت و هم‌بستگی، و افزایش و رواج اعتماد بین آن‌ها کمک می‌کنند. وعده‌های پاداش‌های اخروی و دنیوی در دین اسلام برای کسانی که این هنجارها را رعایت می‌کنند کمک بیشتری به اجرای آن‌ها و نفع عمومی می‌کند. ماهیت احکام دینی در دنیای معاصر نیز می‌تواند همچنان منبع اعتماد اجتماعی باشد.

علاوه بر ارزش‌های مشترک و دین‌داری، مقبولیت اجتماعی افراد نیز در شکل‌گیری اعتماد اجتماعی مؤثر است. چلبی درباره بعد مودت اجتماعی این‌گونه می‌نویسد: اگر میزان چگالی روابط آشنایی بین گروهی یا فراوانی یا تعدد گروه‌های دیگر روابط آشنایی و یا ترکیبی از آن‌ها کاهش یابد، در بعد مزبور، جامعه دچار اختلال رابطه‌ای اجتماعی - اخلاقی است. با افزایش روابط بین گروهی به‌ویژه در بعد آشنایی، که مبتنی بر احترام متقابل باشد،

جریان خدمات، محصولات، اطلاعات، و اعتبار در عرض جامعه سهل و آسان و انسجام ملی تقویت می‌شود. بسط و گسترش روابط مزبور بین گروه‌های گوناگون تعهدات عمومی کنش‌گران فردی و جمعی را در قبال هم و جامعه افزایش می‌دهد و موجب افزایش اعتماد متقابل تعمیم‌یافته می‌شود (چلبی، ۱۳۷۵: ۱۶۰).

در جامعه هرکس حقوقی دارد و حق دارد که از این حقوق برخوردار شود. باید در بین همه طبقات جامعه اعتماد و نوعی احترام متقابل برقرار باشد. در چنین جامعه‌ای مردم متوجه خواهند شد که برای بهره‌بردن از مزایای اجتماعی، باید وظایف و تعهداتی را به گردن بگیرند. تشکیل انجمن‌های مردمی جدا از این که باعث ایجاد اجتماع می‌شود، نظم و خویش‌داری و حس مشارکت را نیز در مردم تقویت می‌کند. همچنین با برانگیختن حس مشارکت و اعتماد متقابل، به تأثیربخشی و پای‌داری حکومت دموکراتیک کمک می‌کند (Misztal, 1996: 43).

موضوع احترام‌جویی یا توجه‌طلبی عاملی مهم و سازنده برای خلق و ایجاد اعتماد بین افراد است. احترام‌جویی به موقعیتی گفته می‌شود که در آن یک فرد اعتمادکننده به صورتی فعال به فردی دیگر اتکا می‌کند، از این نظر که فرد مورد اتکا، فردی است معتمد (Pettit, 1995).

در جامعه‌ای دینی، که مقبولیت اجتماعی افراد مهم است، راست‌گویی و صداقت و فضایل اخلاقی رشد می‌کند و در نظمی کاملاً منسجم، اگر افراد صادق و راست‌گو باشند و به خواسته‌های دیگران به سبب اخلاقیات مشترک و هم‌نوایی با هنجارها احترام گذارند، می‌توانند به یک‌دیگر اعتماد بیش‌تری داشته باشند. دورکیم بر این نظر است که، قواعد اخلاقی تضادها و تنش‌ها را تخفیف می‌دهد و امکان همکاری و مودت را از طریق تعیین وظایف افراد و آموزش نظم و مقررات و پیروی از آرمان‌ها، تضمین می‌کند. مصونیت و پیش‌بینی‌پذیر بودن کنش‌ها شرایطی را برای اعتماد فراهم می‌کند که به‌نظر می‌رسد نتیجه پیروی از هنجارهای اخلاقی باشد (میزتال، ۱۳۸۰: ۶۰-۶۳).

نظریه رشد اخلاقی کهلبرگ (L. Kohlberg)، که به شکل‌گیری و رشد رفتارهای اخلاقی در مراحل مختلف رشد می‌پردازد، نیز موضوع اعتماد را در سه سطح قضاوت اخلاقی، که هر سطح خود به دو مرحله فرعی تقسیم می‌شود، مورد توجه قرار داده است؛ در یک سطح، یعنی اخلاق عرفی، قاعده طلایی و دلیل درست عمل کردن آن است که آنچه برای خود نمی‌پسندی برای دیگران نیز می‌پسند. همچنین اهمیت دادن به دیگران، نیاز به خوب بودن در چشم دیگران، و مقدم‌دانستن ارزش‌ها بر علائق شخصی از ویژگی‌های این مرحله

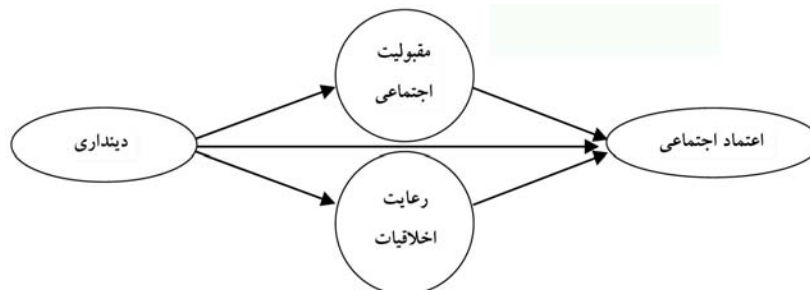
است. فرد در این مرحله با توجه و آگاهی از احساسات و انتظارات دیگران در صدد حفظ روابط متقابل، اعتماد، وفاداری، احترام، و قدرشناسی است. همچنین در سطحی دیگر یا سطح پس‌عرفی و در مرحله‌ای، که رفتارهای اخلاقی مبتنی بر اصول قراردادی است، فرد قضاوت‌هایش بر اصولی قرار می‌گیرد که خود آن را پذیرفته، به این دلیل که آن اصول ذاتاً درست است، نه این‌که جامعه آن را درست می‌داند. مشخصه این مرحله رانده‌شدن به طرف اصول اخلاق انتزاعی است که به طور همگانی کاربرد دارد و مقید به گروه اجتماعی خاصی نیست. در این بین نوعی احساس تعهد قراردادی و حس اعتماد آزادانه شکل می‌گیرد (بهزاد، ۱۳۸۱: ۵۵).

با تعمیق در نظریه‌های ارائه‌شده می‌توان گزاره‌های منطقی را از آن استخراج کرد که پاسخ‌تئوریک سؤالات تحقیق باشد. همان‌گونه که اشاره شد، در دنیای معاصر جهت‌گیری‌های نظری در حوزه اعتماد اجتماعی، فرهنگ‌گرایانه شده است و بسیاری بر این نظرند که در جوامع دین‌سازمان‌دهنده اعتماد اجتماعی است (گیدنز، ۱۳۸۰). همچنین زتومکا با تأکید بیش‌تر، دین را بهترین راه برای ایجاد اعتماد اجتماعی می‌داند (زتومکا، ۱۳۸۴). در نتیجه با رعایت اخلاقیات، اعتماد اجتماعی در جامعه تحکیم می‌یابد (Misztal, 1996) و در چنین فضایی، روابط مبتنی بر احترام متقابل، که بر اساس مقبولیت اجتماعی است، مستحکم شده و موجب افزایش اعتماد می‌شود.

۳. مدل مفهومی تحقیق

مدل تحلیلی لولایی است که طرح نظری مسئله تحقیق تدوین‌شده محقق را با کار بعدی‌اش، که مشاهده و تحلیل اطلاعات است، به یک‌دیگر متصل می‌کند (کیوی و کامپنهود، ۱۳۷۷: ۱۰۱).

در این پژوهش از مدل بازنمودهای نموداری استفاده شده است. این نوع مدل‌ها برای نشان‌دادن الگوهای روابط، توالی‌های زمانی، یا پیوندهای علی موجود در جنبه‌هایی از زندگی اجتماعی طراحی می‌شوند. ساختار منطقی چهارچوب نظری پژوهش حاضر به این صورت فرموله شده است؛ بر این اساس، اعتماد اجتماعی را می‌توان با سه متغیر دین‌داری، مقبولیت اجتماعی، و رعایت اخلاقیات تبیین کرد و علاوه بر آن دین‌داری مقدم بر دو متغیر دیگر، می‌تواند در به‌وجود آمدن مقبولیت اجتماعی و رعایت اخلاقیات نیز نقش مهم و مؤثری ایفا کند.

۴. فرضیات تحقیق

فرضیه ۱: به نظر می‌رسد دین‌داری، رعایت اخلاقیات، و مقبولیت اجتماعی با اعتماد اجتماعی هم‌بستگی معناداری دارد.

فرضیه ۲: به نظر می‌رسد مقبولیت اجتماعی و رعایت اخلاقیات با دین‌داری هم‌بستگی معناداری دارد.

فرضیه ۳: به نظر می‌رسد دین‌داری، رعایت اخلاقیات، و مقبولیت اجتماعی در اعتماد اجتماعی مؤثرند.

۵. روش تحقیق

رویکرد مقاله حاضر از نوع توصیفی - علی و به دنبال شناسایی و تبیین اعتماد اجتماعی است. شیوه جمع‌آوری اطلاعات با روش پیمایشی و ابزار گردآوری داده‌ها پرسش‌نامه است. جامعه آماری تحقیق کنش‌گران حاضر در فضای دانشگاه بوده است که شامل همه استادان و کارکنان و دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال در ۱۳۸۹ است. برآورد حجم نمونه، با توجه به شیوه نمونه‌گیری و با استفاده از فرمول کوکران، در سه طبقه به ترتیب، اعضای هیئت علمی ۲۵۴ نفر، کارکنان ۲۸۰ نفر، و تعداد دانشجویان، به علت پراکندگی و ارایانس رشته‌های تحصیلی در دانشکده‌ها، ۶۷۸ نفر محاسبه شد. در مجموع تعداد کل حجم نمونه مورد بررسی ۱۲۱۲ مورد است و روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی تصادفی بوده است.

۱.۵ تعریف نظری و عملیاتی متغیرهای تحقیق

متغیر وابسته تحقیق (اعتماد اجتماعی): با سه بعد اعتماد بین شخصی، اعتماد تعمیم‌یافته، و اعتماد به نهادها سنجیده شده است.

۱. اعتماد بین شخصی: که از آن به اعتماد خاص، اعتماد شخصی (Hughes et al., 2000) یا اعتماد اجتماعی به آشنایان (Cox and Caldwell, 2000) نیز تعبیر شده است. این نوع اعتماد معمولاً در شبکه‌های اجتماعی و روابط پایدار دیده می‌شود.
۲. اعتماد تعمیم‌یافته: نوع دوم اعتماد بیش‌تر اعتماد به بیگانگان را شامل می‌شود. این نوع اعتماد انتظارات رفتاری یا حس هنجارهای مشترک را دربر می‌گیرد (AIFS, 1991).
۳. اعتماد نهادی/ مدنی: علاوه بر اعتماد تعمیم‌یافته، اعتماد مدنی یا نهادی آن جنبه از اعتماد است که بیش‌ترین پیشینه را در تحقیقات اجتماعی به خود اختصاص داده است. اعتماد نهادی یا مدنی اشاره به اعتماد اساسی بر نهادهای رسمی حکومت شامل قوانین، رویه‌های رسمی، حل نزاع و تخصیص منابع دارد (Cox and Caldwell, 2000). این سه بعد با شش شاخص برگرفته از نظریه جانسون سنجش می‌شوند. این شاخص‌ها عبارت‌اند از: صداقت، صراحت، اطمینان، ریسک، همکاری، و سهم‌شدن (Johnson, 1993).

۱.۱.۵ متغیرهای مستقل تحقیق

متغیر مستقل دین‌داری: به طور کلی و با در نظر گرفتن انسان‌ها در همهٔ زمان‌ها، می‌توان اعتقادات دینی را همچون گرایش شدید انسان‌ها به سوی موجود والای خداوند یا نیروهای برین و یا احساس ساده وابستگی به آنان، به منظور تبیین علل وجودی خویش‌تنب در جهان و بازیابی معنایی برای هستی دانست. در نتیجه دین، اعتقادات به این واقعیت‌ها، و اشکالی که به خود می‌گیرند مناسب، کیش‌ها، و اعمال گوناگون را مشخص می‌کند (بیرو، ۱۳۷۰: ۲۳۰-۲۳۱).

در سنجش میزان دین‌داری از سنجه‌های به‌کاررفته به دست پژوهش‌گران قبلی (سراج‌زاده، ۱۳۷۷؛ طالبان، ۱۳۸۰) استفاده شده است. در این مدل پنج بعد اعتقادی یا ایدئولوژیک، رفتاری یا مناسبی، دانشی یا شناختی، احساسی یا تجربی، و پیامدی برای دین‌داری در نظر گرفته شده است (Glock and Stark, 1965) که با الهام از پژوهش‌های فوق، از بعد شناختی در تعریف عملیاتی دین‌داری استفاده نشد (سراج‌زاده و دیگران، ۱۳۸۳: ۱۲۴).

متغیر مستقل مقبولیت اجتماعی: مقبولیت اجتماعی بیان‌کنندهٔ ارزش و احترام و منزلتی است که برای یک فرد از سوی خانواده و جامعه در نظر گرفته می‌شود (بهزاد، ۱۳۸۱: ۹۳). در این تحقیق مقبولیت اجتماعی در سه بعد خانواده، دوستان، و همکاران سنجیده شده است. از جمله شاخص‌هایی که در هر سه بعد به‌کار گرفته شده است عبارت‌اند از: ۱. مورد توجه بودن؛ ۲. مورد احترام قرار گرفتن؛ ۳. مورد تحسین و تشویق قرار گرفتن؛ ۴. افتخار کردن

به وجود فرد؛ ۵. هدیه‌خریدن؛ ۶. دعوت‌شدن به مراسم و میهمانی‌ها؛ ۷. هم‌دلی کردن در مشکلات؛ و ۸. اعتماد در انجام‌دادن کارها.

متغیر رعایت اخلاقیات: فضای اخلاق عمومی به معنی رعایت ارزش‌های اخلاقی از جانب اعضای جامعه است. این ارزش‌ها شامل راست‌گویی و صداقت، وفای به عهد، چاپلوسی نکردن، دورویی نکردن یا همان یک‌رنگی، توجه به منافع دیگران، خوش‌رفتاری و برخورد مهرآمیز با دیگران، انصاف، و غیره می‌شود (محمدی شکیب، ۱۳۷۵: ۹۱؛ حسینی امین، ۱۳۹۰).

اسفندیاری آرمان‌های یک مسلمان واقعی را با عنوان «سیمای انسانی و اخلاقی اسلام» بیان کرده است. او یکی از علل مهم نابرداری در میان مسلمانان را ناآگاهی از اخلاق برادری و علم تفصیلی نداشتن به آموزش‌های اسلامی درباره چگونگی رفتار با یک‌دیگر می‌داند. او به چند اصل، که از مجموع آموزش‌های اسلامی به‌دست می‌آید، اشاره می‌کند: ۱. نرمی در برابر تندی؛ ۲. جمع‌حق‌گویی و نرم‌گویی؛ ۳. تحمل خطای انسانی؛ ۴. شرح صدر در برابر خطای فکری؛ ۵. اصلاح شخصیت اجتماعی؛ ۶. عدالت در عداوت؛ ۷. اختلاف‌سنت خداوند؛ ۸. گفتار جزوی از کردار؛ ۹. دشمنی ورزیدن با گناه، نه با گناه‌کار؛ و ۱۰. پیروزی معنوی (اسفندیاری، ۱۳۸۷: ۳۳).

دکتر دلشاد تهرانی ویژگی‌های اخلاقی زیر را با عنوان «کمالات انسانی در نهج‌البلاغه» برشمرده‌اند:

۱. حریت؛ ۲. حکمت؛ ۳. رحمت؛ ۴. نزاهت؛ ۵. صداقت؛ ۶. عدالت؛ ۷. عبودیت؛ ۸. سَمَاحَت؛ ۹. قناعت؛ ۱۰. شجاعت؛ ۱۱. استقامت؛ ۱۲. علو همت؛ و ۱۳. پای‌بندی به تعهدات (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۱). مبنای کار سنجش اخلاقیات در این مقاله نمونه آرمانی از تلفیق دو دسته ویژگی‌هایی است که در دو عنوان بالا آمده است و گویه‌ها با توجه به فضای دانشگاه و روابط حاکم بر آن طراحی شده است. رعایت اخلاقیات در پنج بعد راست‌گویی، وفای به عهد، انصاف، گذشت و فداکاری، و شجاعت در حقیقت‌گویی سنجیده شده است.

روایی (validity) و قابلیت اعتماد (reliability): اعتبار محتوایی (content validity) بر این نکته تأکید دارد که آیا تعاریفی که برای مفاهیم بیان شده است مفاهیم مورد نظر را می‌سنجد یا نه. برای تأمین روایی محتوایی مفهوم اعتماد اجتماعی و متغیرهای مستقل، از شیوه توافقی داوران استفاده شد و ضمن مشورت با استادان مجرب از پیشنهادات ایشان به

منظور رفع ایرادات مربوط به تعاریف مفاهیم اصلی تحقیق و سؤالات مربوط به سنجش آن‌ها استفاده شد. برای سنجش میزان قابلیت اعتماد از روش آزمون آلفای کرونباخ استفاده شده است. نتایج آزمون آلفای کرونباخ گویای این مطلب بود که پرسش‌نامه سنجش میزان اعتماد اجتماعی و متغیرهای مستقل از پایایی مطلوبی برخوردار است و میزان آلفای متغیر اعتماد اجتماعی ۰/۸۲، دین‌داری ۰/۸۵، مقبولیت اجتماعی ۰/۸۲، و رعایت اخلاقیات ۰/۷۲ است که در مجموع آلفای همه متغیرها در علوم انسانی در حد مقبول است.

۲.۵ مرور پژوهش‌های تجربی

هر پژوهشی باید به دستاوردهای قبلی متکی باشد و سخنی تازه بگوید و به عبارت دیگر، هر پژوهش در ادامه پژوهش‌های پیشین به‌انجام می‌رسد و ارتقای دانش نیز به همین استمرار وابسته است. در زیر به تعدادی از پژوهش‌های انجام‌شده اشاره می‌شود.

پاتنم در کتاب *بولینگ* تنها بر این نظر است که زوال سرمایه اجتماعی و ابعاد آن، که با کاهش فعالیت در انجمن‌ها سنجیده می‌شود، مسئله‌ساز است (Putnam, 1995). همچنین کروین نیز به بررسی نقش مذهب در پرورش کمک‌های خیریه، فعالیت‌های داوطلبانه، فعالیت‌های مدنی، و مشارکت سیاسی پرداخته است و بر این نظر است که حجم سرمایه اجتماعی و مذهبی و عناصر آن در پرورش جامعه‌ای دموکراتیک و اخلاق‌مند مؤثر است (Corwin, 2003). سی و تکووچ و همکارانش بر این نظرند در اطلاعاتی که به هنگام اتخاذ تصمیم درباره اعتماد به دیگران پردازش می‌شود، باید بین خود فرد و شخص درخور اعتماد شباهت‌هایی را جوینا شد. این اطلاعات شامل ارزش‌های مشترک بین دو نفر است. وقتی ما گمان می‌بریم کسی در ارزش‌های قابل تاسی مربوط به زمینه‌ای خاص با ما سهیم است، تمایل به اعتماد به او داریم؛ در حالی که، آن کسی که در این ارزش‌های خاص با ما اشتراکی ندارد مورد اعتماد قرار نمی‌گیرد (Cvetkovichk, 1999). لاپورتا و دیگران (La Porta et al., 1997) تأثیر مذهب در روی سطوح اعتماد را مورد ملاحظه قرار داده‌اند؛ به طوری که، وقتی مذهب حالت سلسله‌مراتبی دارد، مثل کاتولیک و ارتدکس، آثار منفی در سطوح اعتماد اجتماعی دارد. این موضوع در راستای یافته‌های پاتنم در ایتالیا است (Putnam, 1993). در جایی که نقش کلیسای کاتولیک در بخش‌های جنوبی کشور مسلط تر بود، سطح اعتماد بین شخصی پایین بود. همچنین لاپورتا به طور تجربی ارتباطی قوی بین نقش مذهب پروتستان در میزان اعتماد عام پیدا کرد. در واقع کشورهایی که در بالاترین سطح اعتماد عام قرار

می‌گرفتند، قسمت عمده‌ای از مردمانشان پروتستان بودند (Lundasen, 2001). در تحقیقات وچ، یافته‌ها حاکی از آن است که اهتمام دینی به‌تنهایی مکانیسمی برای اعتماد اجتماعی فراهم نمی‌کند و شاید نظام‌های اعتقادی و فرهنگ‌های خاص خرده‌گروه‌های دینی اهمیت و تأثیر بیشتری در برقراری رابطه میان دین‌داری و اعتماد داشته باشند (Welch et al., 2004). بسیاری از تحقیقات حاکی از ارتباط اعتماد و دین‌داری است. از جمله جولین راتر دریافت که میان دین‌داری و اعتماد میان‌فردی، رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد. دانشجویانی که عقاید مذهبی داشتند، از آن‌هایی که چنین عقایدی نداشتند، بیش‌تر اعتماد می‌کردند. به‌علاوه در این بررسی، مرتبه اجتماعی - اقتصادی فرد با درجه اعتماد میان‌فردی رابطه مثبتی را نشان داده است (شولتز و شولتز، ۱۳۷۹: ۵۰۶).

در ایران نیز به رابطه اعتماد اجتماعی و ارزش‌ها در دو حوزه فرهنگ و سیاست پرداخته شده است (کمالی، ۱۳۸۳). برخی از تحقیقات حاکی از آن است که نقش متغیر دین‌داری بیش از سایر متغیرها در اعتماد اجتماعی دانشجویان مؤثر بوده است (رجبلو، ۱۳۸۵؛ مظاهری، ۱۳۸۴). همچنین نتیجه یکی از تحقیقات در تهران این بود که دین‌داری و ابعاد آن (اخلاقیات و اعمال و اعتقادات) در اعتماد اجتماعی مؤثرند (مهدوی و دیگران، ۱۳۸۹). از میان عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی، بین اعتماد نهادی با دین‌باوری هم‌بستگی مستقیم و معناداری وجود دارد (ناطق‌پور و فیروزآبادی، ۱۳۸۴: ۸۰) و تعهد دینی نیز در اعتماد عمومی مؤثر است (فیروزآبادی، ۱۳۸۴). رحمانی خلیلی در تحقیق خود در بین شهروندان تهرانی به این نتیجه رسیده است که دین‌داری از طریق متغیرهای مشارکت اجتماعی و معاشرت با دیگران در سرمایه اجتماعی و به تبع آن در اعتماد اجتماعی تأثیر می‌گذارد (رحمانی خلیلی، ۱۳۸۸).

نتایج برخی از تحقیقات دیگر نیز نشان می‌دهد که مقبولیت اجتماعی در اعتماد تأثیر معنی‌داری دارد (جعفری، ۱۳۸۶؛ امیرکافی، ۱۳۷۴) و هرچه اعتماد فرد عام و فراگیرتر باشد پای‌بندی به اخلاقیات و رعایت حقوق دیگران بیش‌تر است (بیات، ۱۳۷۳).

۶. یافته‌های تحقیق

تحقیق حاضر در دو سطح توصیفی و استنباطی بررسی شده است که در زیر ارائه می‌شود.
یافته‌های توصیفی: در این قسمت برای پاسخ‌گویی به سؤالات اول و دوم تحقیق به آماره‌های مربوط به بررسی متغیر اعتماد اجتماعی و دیگر متغیرهای مستقل می‌پردازیم.

جدول ۱. آماره‌های توصیفی مربوط به متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق

متغیر	آماره		میانگین	میانگین	نمنا	انحراف استاندارد	واریانس	کم		متوسط		زیاد		مجموع	
	اعتماد اجتماعی	مقبولیت اجتماعی						رعایت اخلاقیات	دین‌داری	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
اعتماد اجتماعی	۵۴/۳۶	۱۱/۹۵	۵۵/۰۰	۶۰/۰۰	۱۰/۳۷	۱۰۵/۳۶	۱۲/۲	۱۴۸	۶۴/۴	۲۸۴	۳۳/۴	۱۲۱۲	۱۰۰/۰	۱۲۱۲	۱۰۰/۰
مقبولیت اجتماعی	۱۱/۹۵	۱۲/۰۰	۱۲/۰۰	۱۵/۰۰	۲/۸۴	۸۰/۸	۲/۸	۳۴	۱۳/۰	۱۰۲۰	۸۴/۳	۱۲۱۲	۱۰۰/۰	۱۲۱۲	۱۰۰/۰
رعایت اخلاقیات	۱۰/۳۷	۱۱/۰۰	۱۱/۰۰	۱۵/۰۰	۶/۹۳	۳۷/۱۴	۲۹/۹	۳۲	۵۶/۱	۱۷۰	۱۴/۰	۱۲۱۲	۱۰۰/۰	۱۲۱۲	۱۰۰/۰
دین‌داری	۳۳/۹۸	۳۳/۹۸	۳۳/۰۰	۴۱/۰۰	۸/۴۰	۷۰/۳۶	۲/۸	۳۴	۲۸/۰	۳۳/۱	۷۴/۱	۱۲۱۲	۱۰۰/۰	۱۲۱۲	۱۰۰/۰

با توجه به نتایج جدول فوق، مشاهده می‌شود که ۲۳/۴٪ اعتماد اجتماعی زیاد، ۸۴/۲٪ مقبولیت اجتماعی زیاد، و ۷۴/۱٪ دین‌داری زیادی دارند و این در حالی است که فقط ۱۴٪ افراد بررسی‌شده اخلاقیات را در سطح بالایی رعایت می‌کنند. در این یافته‌ها لزوم توجه به اخلاقیات در جامعه کاملاً مشهود است.

یافته‌های استنباطی: در این قسمت به بررسی فرضیات و مدل تحقیق می‌پردازیم. برای بررسی فرضیه اول تحقیق، با استفاده از ضریب هم‌بستگی پیرسون، به بررسی رابطه متغیرهای نام‌برده می‌پردازیم.

جدول ۲. آزمون ضریب هم‌بستگی پیرسون بین اعتماد اجتماعی و متغیرهای مستقل

دین‌داری	مقبولیت اجتماعی	رعایت اخلاقیات		
۰/۳۹۴**	۰/۳۵۹**	۰/۳۳۹**	r	اعتماد اجتماعی
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	Sig.	
۱۲۱۲	۱۲۱۲	۱۲۱۲	N	

۱۶ اعتماد اجتماعی، رهاورد هنجارهای دینی و ارزش‌های اخلاقی ...

با توجه به نتایج، اعتماد اجتماعی با هر سه متغیر مستقل رابطه معناداری دارد. همچنین شدت این رابطه در هر سه متغیر نسبتاً قوی است. علامت مثبت نشان دهنده رابطه مستقیم بین این متغیرها و اعتماد اجتماعی است. به عبارت دیگر، هر چه متغیرهای مذکور افزایش یابند، اعتماد اجتماعی بیش تر می شود.

در ادامه، با استفاده از ضریب هم‌بستگی پیرسون، به بررسی فرضیه دوم تحقیق می‌پردازیم.

جدول ۳. آزمون ضریب هم‌بستگی پیرسون بین دین‌داری و متغیرهای مقبولیت اجتماعی و رعایت اخلاقیات

رعایت اخلاقیات	مقبولیت اجتماعی		
۰/۲۷۹**	۰/۱۸۸**	r	دین‌داری
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	Sig.	
۱۲۱۲	۱۲۱۲	N	

با توجه به نتایج، دین‌داری با هر دو متغیر رابطه معناداری دارد. همچنین شدت این رابطه در متغیر رعایت اخلاقیات متوسط و در متغیر مقبولیت اجتماعی ضعیف است. علامت مثبت نشان‌دهنده رابطه مستقیم بین این متغیرها و دین‌داری است. به عبارت دیگر، هر چه متغیرهای مذکور افزایش یابند دین‌داری بیش تر می شود.

۷. بررسی مدل تحقیق

برای بررسی مدل تحقیق از دو شیوه رگرسیون چندمتغیری و تحلیل مسیر به صورت زیر استفاده شده است که در زیر آمده است.

الف) رگرسیون چندمتغیری: پیش شرط رگرسیون چندمتغیره وجود هم‌بستگی بین متغیرهاست که نتایج فرضیه‌های بالا وجود این شرط را ایجاد کرده است.

جدول ۴. ضرایب رگرسیونی مربوط به مدل‌های پیش‌بینی شده

مدل	مجدور ضریب تبیین (R2)	ANOVA	متغیرهای رگرسیونی	ضریب تأثیر B	بتا Beta	Sig
enter	۰/۲۸	Sig=. ۰.۰۰۰	مقدار ثابت (Constant)	۲۶۷۸۳		۰/۰۰۰
			دین‌داری	۰/۳۴۲	۰/۲۸۰	۰/۰۰۰
			مقبولیت اجتماعی	۰/۹۹۹	۰/۲۷۶	۰/۰۰۰
			رعایت اخلاقیات	۰/۳۷۵	۰/۲۲۳	۰/۰۰۰

همان‌طور که در رابطه تک‌تک متغیرها بررسی شد، همه متغیرهای مستقل با متغیر اعتماد اجتماعی رابطه داشته‌اند، ولی در رگرسیون چندمتغیری آثار متغیرها در کنار هم دیگر در اعتماد اجتماعی نیز بررسی می‌شود (ادیسی، ۱۳۸۶). ضریب تبیین مدل رگرسیونی نشان‌دهنده آن است که توانایی سه متغیر مورد نظر برای تبیین تغییرات اعتماد اجتماعی به میزان ۰/۲۸ است؛ به عبارت دیگر، ۰/۷۲٪ تغییرات متغیر وابسته را متغیرهای دیگر، که در این تحقیق بررسی نشده‌اند، تبیین می‌کنند.

با توجه به معادله فوق، بیش‌ترین تأثیر متغیرهای مستقل در اعتماد اجتماعی به ترتیب عبارت‌اند از دین‌داری، مقبولیت اجتماعی، و رعایت اخلاقیات.

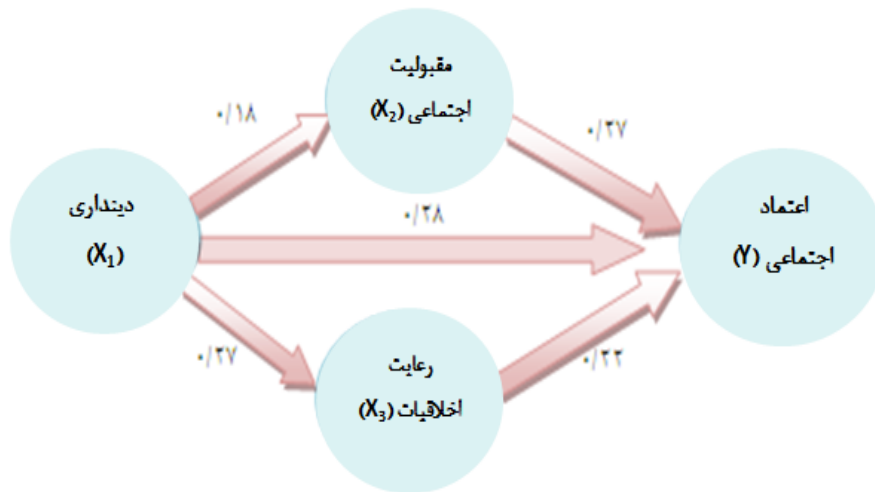
ب) تحلیل مسیر: در حوزه مطالعات اجتماعی و اقتصادی روش‌های تحلیل چندمتغیره زیادی وجود دارند که به بررسی آثار و روابط بین متغیرهای مورد مطالعه می‌پردازند. این روش‌ها عمدتاً آثار مستقیم یک متغیر در متغیر دیگر را بررسی خواهند کرد، اما در این میان تحلیل مسیر از جمله روش‌های چندمتغیره است که علاوه بر بررسی آثار مستقیم متغیرهای مستقل در متغیر وابسته، آثار غیر مستقیم این متغیرها را مد نظر قرار می‌دهد و روابط بین متغیرها را مطابق با واقعیت‌های موجود، در تحلیل وارد می‌کند (ادیسی، ۱۳۸۶).

با توجه به ضرایب Beta استخراج‌شده از جداول رگرسیونی آثار مستقیم و غیر مستقیم هر یک از متغیرهای مستقل در متغیر وابسته محاسبه شده و به صورت زیر است.

جدول ۵. ضرایب مسیرهای مستقیم و غیر مستقیم متغیرهای مستقل بر وابسته

متغیر مستقل	مسیرهای غیر مستقیم	ضرایب مسیرهای غیر مستقیم	مجموع ضرایب غیر مستقیم	ضرایب مستقیم	مجموع ضرایب مستقیم و غیر مستقیم
دین‌داری	X ₁ X ₂ y X ₁ X ₃ y	۰/۱۸*۰/۲۷=۰/۰۴ ۰/۲۷*۰/۲۲=۰/۰۵	۰/۰۹	۰/۲۸	۰/۳۷
مقبولیت اجتماعی	-	-	-	۰/۲۷	۰/۲۷
رعایت اخلاقیات	-	-	-	۰/۲۲	۰/۲۲

متغیر مقبولیت اجتماعی و رعایت اخلاقیات فقط به طور مستقیم و به ترتیب با ضرایب ۰/۲۷ و ۰/۲۲ در اعتماد اجتماعی مؤثرند و متغیر دین‌داری به طور غیر مستقیم از طریق دو متغیر دیگر به میزان ۰/۰۹ و به طور مستقیم به میزان ۰/۲۸ و در مجموع به میزان ۰/۳۷ در اعتماد اجتماعی مؤثر بوده است که در مدل زیر به نمایش درآمده است.

۸. نتیجه‌گیری

یافته‌های توصیفی حاکی از آن است که اعتماد اجتماعی در ۲۳٪ از پاسخ‌گویان در سطح بالاست. با آن‌که رعایت اخلاقیات در سطح بالا فقط به میزان ۱۴٪ است، ولی ۸۴٪ آنان مقبولیت اجتماعی و ۷۴٪ دین‌داری خود را در سطح بالا ارزیابی کرده‌اند.

یافته‌های این مقاله حاکی از آن است که دین‌داری، رعایت اخلاقیات، و مقبولیت اجتماعی با اعتماد اجتماعی هم‌بستگی معناداری دارند و در مدل علی مشخص شد که دین‌داری علاوه بر تأثیر مستقیم از طریق متغیر مقبولیت اجتماعی و رعایت اخلاقیات در اعتماد اجتماعی مؤثر است که در ذیل به نظریه‌ها و نتایج تحقیقاتی که در راستای یافته‌های این مقاله است، اشاره می‌شود.

وبر روابط جوامع ماقبل مدرن را مبتنی بر حفظ اعتقادات مشترک می‌دانست (میزتال، ۱۳۸۰: ۶۶). همچنین پارسونز به نقش ارزش‌ها و هنجارها در ایجاد انتظارات مشخص از کنش‌گران دیگر و در نتیجه شکل‌گیری اعتماد متقابل در نظام اجتماعی تأکید می‌کند (ورسلی، ۱۳۷۸: ۷۰). نتایج تحقیقات سایگریس و دیگران بر تأثیر هم‌گونی ارزشی در اعتماد اجتماعی تأکید داشته است (Siegrist, 2000: 353-361). به عبارت بهتر، پای‌بندی به هنجارها و ارزش‌های مشترک گروه عاملی قوی در ایجاد اعتماد اجتماعی گروه است. در ایران می‌توان دین را از ارزش‌های مشترک دانست و از سوی دیگر، می‌توان گفت

بیش‌تر جامعه‌شناسان نقش دین را در افزایش اعتماد اجتماعی مهم تلقی کرده و این امر را خاص جوامع سنتی ندانسته‌اند، بلکه در جوامع مدرن هم دین خصوصاً با تشکل انجمن‌های داوطلبانه نقش بارزی در افزایش سرمایه اجتماعی و اعتماد اجتماعی داشته است (رحمانی خلیلی، ۱۳۸۸).

نتایج برخی از تحقیقات حاکی از آن است که در ایران تأثیر متغیر دین‌داری بیش از سایر متغیرها در سطح اعتماد اجتماعی جوانان مؤثر بوده است (رجبلو، ۱۳۸۵؛ مظاهری، ۱۳۸۴) و بین متغیر گرایش‌های مذهبی افراد به‌منزله متغیرهای مستقل با اعتماد اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد (جوان، ۱۳۸۵) و یافته‌های این مقاله نیز نقش تعیین‌کننده ارزش‌ها و هنجارهای دینی را در اعتماد اجتماعی تأیید کرده است.

مقبولیت و اعتبار افراد در فرایند اعتمادسازی مهم تلقی می‌شود، اعتبار به فرد این اجازه را می‌دهد که به فرد دیگری اعتماد کند (Lorenz, 1988). انسان‌های با اعتبار قابل اعتماد نیز هستند، زیرا علاقه ندارند این سرمایه با ارزش را از دست بدهند (فلیس و دوفرن، ۱۳۸۰). در نهایت مقبولیت اجتماعی فرد موجب اعتماد اجتماعی می‌شود (جعفری، ۱۳۸۶؛ امیرکافی، ۱۳۷۴).

دورکیم با توصیفی که از جامعه اخلاقی دارد و اهمیتی که به رعایت اصول اخلاقی در جامعه می‌دهد، اعتماد را زائیده رعایت اخلاقیات در جامعه می‌داند. مصونیت و پیش‌بینی‌پذیر بودن چنین محیطی، شرایطی را برای اعتماد به وجود می‌آورد که به نظر می‌رسد نتیجه پیروی از هنجارهای اخلاقی باشد (میزتال، ۱۳۸۰: ۶۱). در نظر اسلانر، اعتماد انتظارات ما از اخلاق است و این اخلاقیات باید مشخص و ثابت باشند تا در افراد درونی شوند و آن‌ها را ملزم به عمل کردن کنند (Uslaner, 2001: 1). برخی از نتایج تحقیقات در ایران نیز حاکی از آن بوده است که هرچه پای‌بندی به اخلاقیات و رعایت حقوق دیگران بیشتر شود، اعتماد فرد عام و فراگیرتر می‌شود (بیات، ۱۳۷۳).

دین‌داری که منجر به افزایش مقبولیت اجتماعی و رعایت اخلاقیات شود با میزان تأثیر بیش‌تری موجب اعتماد می‌شود و تأکید بزرگان دین در رعایت اخلاقیات و مردم‌داری نیز همین نتیجه را تأیید می‌کند. بنابراین در آموزش‌های دینی باید از محتوای احکام دینی غافل نشد، در آن صورت شاهد سرزندگی و شادابی و اعتماد متقابل در روابط اجتماعی جامعه خواهیم بود و در این شرایط مسیر توسعه انسانی و توسعه علمی هموارتر خواهد شد.

منابع

- ادریسی، افسانه (۱۳۸۶). «جزوهٔ درسی آمار پیشرفته در علوم اجتماعی با تکیه بر نرم افزار SPSS»، دورهٔ کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد تهران شمال.
- ازکیا، مصطفی و غلامرضا غفاری (۱۳۸۳). *توسعهٔ روستایی با تأکید بر جامعهٔ روستایی ایران*، تهران: نشر نی.
- اسفندیاری، محمد (۱۳۸۷). *همهٔ ما برادریم: سیمای انسانی و اخلاقی اسلام*، قم: صحیفهٔ خرد.
- امیرکافی، مهدی (۱۳۷۴). «اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن»، کارشناسی ارشد رشتهٔ پژوهش‌گری علوم اجتماعی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- بهزاد، داوود (۱۳۸۱). «بررسی میزان اعتماد اجتماعی در بین خانواده‌های شهرستان کردستان»، فرهنگ کردستان، ش ۱۳.
- بیات، فریبرز (۱۳۷۳). «رابطهٔ عام‌گرایی با اخلاق»، کارشناسی ارشد رشتهٔ پژوهش‌گری علوم اجتماعی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- بیرو، آلن (۱۳۷۰). *فرهنگ علوم اجتماعی، انگلیسی - فرانسه - فارسی*، ترجمهٔ باقر ساروخانی، تهران: کیهان.
- تونکیس، فرانک (۱۳۸۷). *اعتماد و سرمایهٔ اجتماعی*، ترجمهٔ محمدتقی دلفروز، تهران: پژوهشکدهٔ مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- جعفری، شیرین (۱۳۸۶). «بررسی رابطهٔ اعتماد به‌مثابهٔ خط‌مشی مدیریت سازمان و آثار آن بر تعهد کارکنان در شهر تهران»، دانشکدهٔ علوم اجتماعی، دانشگاه الزهرا (س).
- جوان، قاسم (۱۳۸۵). «بررسی میزان اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در بین ساکنان شهر مشهد»، کارشناسی ارشد مددکاری اجتماعی، دانشکدهٔ علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵). *جامعه‌شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی*، تهران: نشر نی.
- حسینی امین، سیده‌نرگس (۱۳۹۰). «بررسی تأثیر سرمایه‌های فرهنگی و اقتصادی بر بعد اخلاقیات دین داری شهروندان تهرانی»، پایان‌نامهٔ دورهٔ کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، دانشکدهٔ مدیریت و علوم اجتماعی، رشتهٔ پژوهش علوم اجتماعی.
- دفتر طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۸۲). *ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان*، تهران: دفتر انتشارات طرح پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌ها.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۸۱). *طایر فرخ‌بین: کمالات انسانی در نهج‌البلاغه*، سازمان چاپ و انتشارات فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- رجبلو، موسی (۱۳۸۵). «بررسی میزان اعتماد اجتماعی بر حسب پایگاه اجتماعی، اقتصادی در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال»، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد پژوهش، واحد تهران شمال، دانشکدهٔ مدیریت و علوم اجتماعی.
- رحمانی خلیلی، احسان (۱۳۸۸). «بررسی تأثیر دین داری بر سرمایهٔ اجتماعی شهروندان تهرانی»، پایان‌نامهٔ دورهٔ کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، دانشکدهٔ مدیریت و علوم اجتماعی، رشتهٔ پژوهش علوم اجتماعی.

رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۳). *آنومی یا آشفتگی اجتماعی: پژوهشی در زمینه پتانسیل آنومی در شهر تهران*، تهران: سروش.

ریتزر، جرج (۱۳۸۲). *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: علمی.
زتومکا، پیوتر (۱۳۸۴). *اعتماد یک نظریه جامعه‌شناختی*، ترجمه فاطمه گلابی، تبریز: فاطمه گلابی.
زتومکا، پیوتر (۱۳۸۶). *اعتماد، نظریه جامعه‌شناختی*، ترجمه غلامرضا غفاری، تهران: شیرازه.
سراج‌زاده، سیدحسین (۱۳۷۷). «نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهران»، *نمایه پژوهش*، س ۲، ش ۷ و ۸.
سراج‌زاده، سیدحسین و دیگران (۱۳۸۳). «بررسی رابطه میزان دین‌داری و انواع آن با مدارای اجتماعی»، *دوفصل‌نامه علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد*، س ۱، ش ۴.

شولتز، دوآن و سیدنی الن شولتز (۱۳۷۹). *نظریه‌های شخصیت*، ترجمه یحیی سیدمحمدی، تهران: مؤسسه نشر ویرایش.

صنعتی، محمد (۱۳۷۳). «بی‌اعتمادی ریشه در احساس ناامنی دارد»، *جامعه سالم*، ش ۶.
طالبان، محمدرضا (۱۳۸۰). «تعهد مذهبی و تعلق سیاسی»، *فصل‌نامه نامه پژوهش*، س ۵، ش ۲۰ و ۲۱.
فلپس، لونی و دیبهای دوفرن (۱۳۸۰). «بهبود ارتباط سازمانی از طریق اعتماد»، *ترجمه اسماعیل بلالی و همکاران*، *فصل‌نامه نامه پژوهش*، س ۵، ش ۱۸.

فیروزآبادی، سیداحمد (۱۳۸۴). «سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران»، *رساله دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران*.

کلمن، جیمز (۱۳۷۷). *بنیادهای نظریه اجتماعی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
کمالی، افسانه (۱۳۸۳). «مطالعه تطبیقی اعتماد اجتماعی در دو حوزه فرهنگ و سیاسی (با تأکید بر سازمان‌های تخصصی)»، *رساله دکتری دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی*.

کیوی، ریمون و لوک‌وان کامپنهود (۱۳۷۷). *روش تحقیق در علوم اجتماعی، نظری و عملی*، ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر، تهران: توتیا.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۰). *پیامدهای مدرنیت*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: مرکز.
محمدی شکبیا، عباس (۱۳۷۵). «بررسی عوامل مؤثر بر میزان اعتماد دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی»، *کارشناسی ارشد پژوهش: دانشگاه علامه طباطبایی*.

مظاهری، رضا (۱۳۸۴). «بررسی اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن آزمون تجربی در شهر اراک»، *کارشناسی ارشد پژوهش، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران*.

مهدوی، سیدمحمدصادق، افسانه ادیسی، و احسان رحمانی خلیلی (۱۳۸۹). «بررسی تأثیر دین‌داری بر اعتماد اجتماعی شهروندان تهرانی»، *فصل‌نامه تحقیقات علوم اجتماعی ایران، جهاد دانشگاهی تهران (ایسپا)*، س ۱، ش ۳.

میزتال، باربارا (۱۳۸۰). «بررسی مفهوم اعتماد در میان جامعه‌شناسان کلاسیک»، *ترجمه ناصرالدین غراب*، *فصل‌نامه نامه پژوهش*، س ۵، ش ۱۸.

۲۲ اعتماد اجتماعی، رهاورد هنجارهای دینی و ارزش‌های اخلاقی ...

ناطق پور، محمدجواد و سیداحمد فیروزآبادی (۱۳۸۴). «سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران»، *جامعه‌شناسی ایران*، دوره ششم، ش ۲۴.

ورسلی، پیتر (۱۳۷۸). *نظم اجتماعی در نظریه‌های جامعه‌شناسی*، ترجمه سعید معیدفر، تهران: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان.

هسلین، فرانسیس، مارشال گلداسمیت، و ریچارد بکهارد (۱۳۷۸). *سازمان فردا*، ج ۲، ترجمه فضل‌الله امینی، تهران: فرا، سازه‌گستر سایپا.

AIFS (1991). *Australian Living Standards Study*, Unpublished questionnaire.

Brower, H., F. Holly, David Schoorman, and Hwee Hoon Tan (2000). 'A Model of Relational Leadership: The Integration of Trust and Leader-Member Exchange', *Leadership Quarterly*, Vol. 11.

Corwin, Smidt (2003). *Religion as Social Capital: Producing the Common Good*, Baylor University Press (US). NEAR FINE. PB.

Cox, E. and P. Caldwell (2000). 'Making Policy Social', I. Winter (ed.), in *Social Capital and Public Policy in Australia*, Melbourne: Australian Institute of Family Studies.

Cvetkovich, George (1999). 'Trust and Confidence Research', Western Institute for Social Research. [WWW.AC.WWU.EDU/-WISRY2K/TRUST.HTM].

Gambetta, D. (2000). 'Mafia: the Price of Distrust', D. Gambetta (ed.), in *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, University of Oxford: Blackwell.

Glock, C. and R. Stark (1965). *Religion and Society in Tension*, Chicago, Rand McNally & Company.

Hughes, P., J. Bellamy, and A. Black (2000). 'Building Social Trust Through Education', I. Winter (ed.), in *Social Capital and Public Policy in Australia*, Melbourne: Australian Institute of Family Studies.

Johnson, D. W. (1993). *Reaching out: Interpersonal Effectiveness and Self-Actualization*, Boston: Allyn and Bacon.

La Porta, Rafael, Florencio Lopez-de-Silanes, Andrei Shleifer, and Robert W. Vishny (1997). 'Trust in Large Organizations', *American Economic Review Papers and Proceedings*, Vol. 87, No. 2.

Lorenz, E. (1988). 'The Price of Distrust: Rigidities in British Engineering', *Paper Presented at the Annual ASSA Meetings*, New York: Dec.

Lundasen, Susanne (2001). 'Can We Trust the Measurement of Trust?', Copyright by American Political Science Association.

Misztal, Barbara A. (1996). *Trust in Modern Societies*, Cambridge, U.K.: Polity press.

Pettit, P. (1995). 'The Cunning of Trust' in *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 24, No. 3.

Putnam, R. (1993). 'The Prosperous Community: Social Capital and Public Life', *The American Prospect*.

Putnam, R. (1995). Bowling Alone: 'America's Declining Social Capital', *Journal of Democracy* 6.

- Siegrist, M. (2000). 'The Influence of Trust and Perceptions of Risks and Benefits on the Acceptance of Gene Technology', *Risk Analysis*, Vol. 20.
- Uslaner, Eric M. (2001). *Trust as a Moral Value*, University of Maryland–College Park.
- Welch, Michael R., David Sikkink, Eric Sartain, and Carolyn Bond (2004). 'Trust in God and Trust in Man: The Ambivalent Role of Religion in Shaping Dimensions of Social Trust', *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 43.

